

ОБРАЗ ЖІНКИ-МАТЕРІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.Н. КАРАЗІНА

Постановка проблеми. Становлення нової культурно-освітньої парадигми зумовлює об'єктивне висвітлення українського історико-педагогічного процесу, а саме звернення до творчої спадщини забутих освітніх діячів і педагогів минулого, що завжди була предметом дослідження істориків педагогіки. Як зазначає О.В. Сухомлинська, «...звернення до творчої біографії є і традицією, й інновацією, бо збагачує й урізноманітнює наші уявлення про історико-педагогічний процес, сприяє його новому прочитанню, а також відкриває нові грані, новий зміст, нові цінності цього процесу як важливі складові наукового дискурсу» [10, с. 37].

Через те, серед відомих вітчизняних педагогів-просвітників України була і залишається постать Василя Назаровича Каразіна, творча спадщина якого недостатньо висвітлена у дослідженнях учених історико-педагогічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі просвітницькі та педагогічні ідеї В.Н. Каразіна висвітлено у працях Н.М. Березюк, М.В. Беляєва, А.Г. Болебруха, Ю.Є. Грачової, В.В. Кравченка, С.М. Куделка, В.В. Лапіна, Н.О. Ніколаєнко, Ф.А. Петрова, Л.В. Пироженко, О.А. Узбек, А.В. Хрідочкіна та ін.

Мета статті – встановити окремі біографічні відомості життя просвітника; здійснити ретроспективний аналіз педагогічної діяльності В.Н. Каразіна; схарактеризувати та проаналізувати роль жінки-матері у спадщині видатного українського просвітника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Василь Назарович Каразін (1773-1842 рр.) – визначна особистість у всіх відносинах зі своїми блискучими людськими якостями, «особистість, яка науковими знаннями й ідеями випередила ціле століття, діяч, який залишив після себе глибокий слід у громадському житті

країни, взірць надзвичайної моральної величини, сміливості й прямоти, людина, яка завжди говорила правду» [1, с. 5].

Василь Назарович пройшов складний життєвий шлях. Його інноваційні ідеї та погляди були неприйнятні громадськістю, проте він зміг реалізувати свої ідеї, які втілював з року в рік. Отож, незважаючи на складну долю, В.Н. Каразін залишався віданням своїй клопіткій праці задля процвітання Вітчизни та освіченості її народу.

Окремі аспекти життя та діяльності В.Н. Каразіна висвітлено у розвідках біографів XIX-XX ст. (Я.В. Абрамова, Г.П. Данилевського, Д.І. Багалія, В.Г. Базанова, А.І. Герцена, Л.І. Гуревича, С.М. Злупко, Ф.В. Каразіна, В.І. Козловського, А.Г. Слюсарського, М.І. Тихого, Е.П. Трифільєва тощо).

Задля повноти життєвої картини Василя Каразіна й урахування особливостей його просвітницької діяльності варто проаналізувати й схарактеризувати погляди ученого у галузі сучасної історії педагогіки. Але спершу, аби краще зрозуміти сутність провідних ідей В.Н. Каразіна, висвітлимо окремі біографічні відомості життя просвітника.

Народився Василь Назарович Каразін 30 січня 1773 року у маєтку Кручик Богодухівського повіту Слобідсько-Української губернії. Батько Назар Олександрович був за походженням грек із дворянського роду Караджи, служив офіцером російської армії. Мати Василя Каразіна – з козацької родини Ковалевських. Дитинство В.Н. Каразін провів у селі Кручик, де проходило його виховання.

У 1783 році, після смерті батька, В.Н. Каразін навчався і виховувався у приватних пансіонах Христіана Івановича Філдінга у Кременчуці, а пізніше в Івана Петровича Шульца у Харкові. Вибір учителів для виховання Василя Назаровича видався вдалим: обидва вони, за визнанням самого вихованця, «надзвичайні наставники – люди воістину освічені й шляхетні, які палко любили Росію й навчали своїх учнів любити її» [7, с. 356-357]. Останнім вихователем Василя Каразіна був Карл Іванович Кеппен – відомий учений і бібліограф. Саме тоді педагогічні погляди В.Н. Каразіна починали формуватися під впливом творів

Г.С. Сковороди та кращих європейських просвітників, які викладали у Кременчуцькому й Харківському пансіонах.

Провчившись лише рік, Василь Назарович вирішив залишити навчання у пансіоні І.П. Шульца і піти на військову службу, про що подав власноручне прохання графу П.А. Румянцеву-Задунайському. Граф дуже добре знав батька Василя Назаровича, який проходив службу під його безпосереднім керівництвом, тому 11 червня цього ж року він записав хлопчика у Кірасирський орденський полк, яким здійснював безпосереднє керівництво. Пізніше, 23-го січня 1791 року, В.Н. Каразін вирушив у Петербург і вступив на військову службу у Лейб-Гвардійський Семеновський полк сержантом [11 с. 15].

На той час служба гвардійців залишала їм чимало вільного часу. Skorиставшись цим, В.Н. Каразін регулярно відвідував Горний корпус – найкращий, на той час, вищий навчальний заклад Росії. Наполегливий і амбіційний Василь Назарович, під керівництвом професорів, здобував глибокі знання з фундаментальних наук та згодом почав цікавитися громадським життям.

Разом із здобуттям освіти, В.Н. Каразін прийняв рішення здійснити подорож Росією, метою якої було якнайкраще ознайомитися з реальним життям її народу. На глибоке переконання просвітника, благоустрій дворян і держави був невід'ємною частиною економічного і культурного зростання селян. Тому восени 1795 року В.Н. Каразін повернувся до Петербургу й прийняв рішення про службу Вітчизні на громадських засадах, залишивши військову службу. Він від'їхав у селище Кручик, де одружився з кріпачкою Домною Іванівною. Перебуваючи у маєтку, він приділяв багато часу науковій роботі, практично не виїжджаючи за межі повіту.

Цього ж року В.Н. Каразін заснував у селі Кручик сільську думу для кріпаків, що була своєрідним органом самоврядування, головою якої був сам просвітник. На переконання просвітника головними обов'язками думи було: надання селянам певної громадської ініціативи, що сприяло активному розвитку господарської та громадської діяльності; забезпечення духовно-морального розвитку сільського населення; пропагування морального виховання на основі

загальнолюдських цінностей серед селян та ін. Цьому сприяли справедливий суд, законні повинності, школа, церква. Для упорядкування справ В.Н. Каразін уклав сільську «Конституцію» у вигляді «Статуту сільської громади». Керуючись ним, сільська дума займалась адміністративними, судовими справами і спиралася на загальні державні закони.

18 листопада 1796 р. на престол зійшов Павло I, жорстока урядова політика якого зводилася до встановлення казарменої дисципліни в країні та не була сприйнята більшістю дворян. Унаслідок цих подій, В.Н. Каразін разом із дружиною прийняв рішення про переїзд до Гамбургу. Однак, не дивлячись на відмову уряду, 13 серпня 1798 року його спроба завершилася невдачею. Їх було затримано на кордоні, звідки Василя Назаровича відправили до Віленської фортеці. Варто відмітити, що його намір переїзду за кордон був спричинений подіями, що розгортались у Росії, які вкрай не імпонували В.Н. Каразіну.

Задля визволення зі в'язниці, 30 серпня 1798 року В.Н. Каразін написав імператору листа, який у подальшому вирішив його долю. Павло I настільки був вражений сміливими й відвертими словами В.Н. Каразіна, що зглянувся й запропонував роботу у канцелярії державного казначейства. Робота державного фінансового органу вимагала від Василя Назаровича працювати у Московському та Петербурзькому архівах. Водночас йому було запропоновано посаду колезького перекладача при медичній колегії. В.Н. Каразін залюбки погодився з пропозицією Павла I та з ентузіазмом виконував свою роботу.

Із 1800 року В.Н. Каразін наполегливо працював у напрямках історії медицини та фінансів Росії. Зібрані ним матеріали, що були передані державному скарбничому, не були використані, проте за свою плідну роботу В.Н. Каразін отримав чин колезького асесора. Крім того, у цей час Василь Назарович увійшов до літературного гуртка «Попівської академії», заснованого сумським поміщиком О.О. Паліциним, де серед членів гуртка знайшов друзів і однодумців (організатора гуртка О.О. Паліцина, Д.Г. Ушинського, гр. Р.Л. Шидловського та ін.).

1801 р. уряд очолив імператор Олександр I. Нова епоха поклала початок стрімкому розвитку Росії та заклала міцний фундамент для серйозної освіти. У маніфесті Олександра I простежуються ліберальні погляди і доброзичливі наміри щодо розквіту країни. Ідеаліст Василь Каразін настільки був захоплений промовою царя, що 22 березня цього ж року написав йому першого листа, де виклав свої погляди на розвиток і процвітання Вітчизни.

У 1802 р. В.Н. Каразін був запрошений Олександром I на посади правителя справ Особливого комітету з розгляду статутів учбових закладів, Комісії училищ і Головного правління училищ при Міністерстві народного просвітництва, створеного за його ініціативою. Крім того ним було розроблено проект «Накреслення статутів суспільного виховання», який став основою для Московського, Віленського, Харківського, Казанського, а пізніше і Петербурзького університетів. Слід відмітити, що на основі пропозицій В.Н. Каразіна у 1803 році було укладено загальноімперські «Попередні правила народного просвітництва». До того ж, зусиллям В.Н. Каразіна почав виходити спеціальний друкований орган Міністерства народного просвітництва – «Щомісячник творів про успіхи народного просвітництва».

Зауважимо, що працюючи у системі управління освітою він уважав за необхідне відстоювати думку щодо відкриття університету у місті Харкові. Таким чином, погляди В.Н. Каразіна можна схарактеризувати як інноваційні для свого часу, що були спрямовані на відкриття спеціальних просвітницьких інституцій задля освіченості народу.

Із 1804 р. був розпочатий новий період у житті та діяльності просвітника, Це був сільський період його життя, адже він жив майже виключно у селищі Кручик, де займався науково-дослідницької та педагогічною діяльністю. Відтак рідне селище заміняло йому Петербург, яке виступало культурним центром Харківського краю. Проте задля втілення своїх ідей В.Н. Каразін не залишав справи у Петербурзі.

У цей час Василь Назарович плідно працював на ниві просвітництва, зокрема продовжував роботу у напрямку відкриття університету. Брав участь у

дворянському зібранні Харкова для залучення харківської інтелігенції до доброчинності; склав у 46-ти параграфах «Положення про Харківський університет»; особисто зібрав і придбав за власні кошти близько 3000 примірників цінних книг, закупив нову друкарню тощо. Однак, у червні 1804 р. В.Н. Каразіна було звинувачено у нераціональному використанні державних коштів і позбавлено права втручатись у справи університету. Через те, він подав прохання про звільнення зі служби у Міністерстві народного просвітництва і повернувся у свій маєток. 17 серпня 1805 р. університет було відкрито, але без ініціатора та засновника – Василя Каразіна.

При цьому варто вказати на те, що хоча влада не звертала уваги на просвітницькі проекти В.Н. Каразіна, він продовжував активно працювати у цьому напрямі та намагався практично втілити свої ідеї у родовому маєтку Кручик Харківської губернії. Як указував просвітник: «Два найголовніших засоби для поширення й утвердження начал, відповідні просвітництву. Перший: виховні учбові заклади; другий: громадська, тобто публічна настанова» [4, с. 330].

З 1806 р. почала активізуватися педагогічна діяльність Василя Назаровича у селі Кручик. Відтак, просвітник заснував школу для селянських дітей, яка впродовж тривалого часу була єдиною на всю Слобожанщину. За його задумом у школі мали бути «використані усі засоби, щоб молодим селянам увійшло у звичку повага до віри, закону, порядку, а також бути вдячним своїй долі» [7, с. 361].

Десять років, з 1808 р. по 1818 р., він провів у Харківській губернії, де у заснованому ним Філотехнічному товаристві, просвітник займався господарською та науково-дослідницькою роботою, яка в подальшому була позитивно схвалена Академією Наук. Однак перебування у сільській місцевості у повній мірі не задовольняло В.Н. Каразіна, і наприкінці 1818 р. він прийняв рішення про повернення до Петербургу з метою активної участі у житті країни.

У листопаді наступного року Василя Каразіна було обрано дійсним членом, а 29 грудня 1819 р. отримав посаду віце-президента Вільного товариства любителів російської словесності. Разом з тим він виступав у ролі редактора журналу «Соревнователь» – друкарського органу товариства [2, с. 364]. Та попри

все, просвітник не залишався осторонь громадського життя країни. У листах до Олександра I та уряду він висував сміливі думки щодо політичного та освітнього розвитку, проте його дії призвели до несподіваних для нього негативних наслідків. 26 листопада 1820 р. Василя Каразіна було заарештовано і відправлено до Шліссельбурзької фортеці, у якій він пробув майже шість місяців. Згодом 19 травня 1821 р. його було відправлено до власного маєтку, де він мешкав до 1826 р. Принизливим для просвітника було те, що його дії контролювалися поліцією та йому було поставлено умови, яких він повинен був дотримуватися: по-перше – позбавлення права з'являтися у великих містах і по-друге – видання своїх творів. Хоча ці обставини пригнічували його, але він був непереборним ідеалістом свого часу.

Лише у 1839 р. В.Н. Каразіну було дозволено мешкати у містах і селах Росії, окрім Петербургу і Москви, відвідування яких було заборонено довічно. Через події, що трапилися з В.Н. Каразіним, його довіра була втрачена особливо серед громади. Так йому постійно відмовляли навіть у самих незначні посадах. Так, 6 вересня 1841 р. Василь Назарович подав клопотання попечителю учбового округу щодо посади бібліотекаря при Харківському університеті на що отримав відмову. Такою мірою всі ці обставини підірвали здоров'я просвітника і 4 листопада 1842 р. просвітник помер у Миколаєві, де і був похований.

Унаслідок подій, що відбувалися в країні, смерть В.Н. Каразіна залишалася явищем, особливо не поміченим ні в наукових колах, ні в колах широкої громадськості. Проте, до останнього дня він не зраджував ні своїй Вітчизні, ні своїм переконанням.

Характерною рисою для педагогічних поглядів В.Н. Каразіна була думка про поширення ідей просвітництва серед населення, проте у його спадщині немає окремої праці з проблем освіти. Погляди Василя Каразіна на освіту та виховання прослідковуються у багатьох листах, статтях, де він не відокремлював питання моральності від соціально-політичних. Він стверджував, що і шляхетне юнацтво, і весь народ необхідно постійно збагачуючи знаннями, культурою, досвідом, виховувати на засадах християнського монархічного правління. Як стверджував

просвітник, «істинна освіта велить уважати всіх людей, хто її шукає, співгромадян у великому царстві світла, що є вічним царством миру і злагоди» [8, с. 163].

Зокрема, Василь Каразін порушував питання жіночої освіти. Погляди Василя Каразіна на проблему освіченості жінок задля виховання дітей простежуються у його працях «Про виховання жіночої статі в нижчих станах», «Чиста правда без найменшого прикрашання і прибільшення», «Один розділ із рукопису», «Перехід Харківського Інституту шляхетних дівчат», «Лист до лікаря Ремана», тощо.

Відзначаючи гідні поваги на ниві просвітництва вчинки Василя Каразіна, М.Б. Євтух відзначав, що важко переоцінити заслугу В.Н. Каразіна в розвитку жіночої освіти, який один із перших ставив вимоги перед Міністерством освіти щодо посилення уваги до навчання й виховання жінок, розробив на державному рівні програму навчання сільських дівчаток у народних школах [3, с. 40].

В.Н. Каразін порушував питання щодо призначення жінки з нижчого стану і необхідності розвитку жіночого виховання. Про це свідчить розроблений ним проект «Про виховання жіночої статі в нижчих станах», який був спрямований на здобуття освіти жінок-трудівниць. За цим проектом було передбачено створити особливий тип школи для найбідніших дітей Харкова. Призначення школи Василь Каразін убачав у тому, щоб готувати народних учительок, бо це є головним завданням держави. У справі виховання основним мало бути поєднання теорії і практики, тому просвітник указував на необхідність відкриття сільських шкіл і створення спеціальних училищ для жінок. Головними предметами повинні бути: російська мова, катехізис, перші частини арифметики й початок деяких інших, необхідних для пізнання домоведення. Важливою справою у вихованні дівчат із простого стану автор називав жіночу працю, що розподілялася за природними здібностями. Тож на думку Василя Назаровича, такий заклад є не тільки навчальним, а й благодійним, метою якого є поширення серед народу патріотизму, людяності і добрих звичаїв [6, с. 598-599].

Разом з тим, В.Н. Каразін зазначав, що окрім навчання й виховання дітей в школах учительками, потрібне й домашнє виховання, яке б забезпечувало в

повній мірі жінка-матір. Тому для успішного домашнього виховання жінок, їм вкрай необхідно здобувати освіту. Адже, «щоб виховати хлопчиків різних станів, чи то воїна, чи то служителя церкви майбутнім матерям потрібні різні знання, уміння і навички» [6, с. 597]. Разом з тим його турбувало питання «Чи зможуть разом із чоловіками навчатися і жінки?».

В.Н. Каразін наголошував на необхідності навчання дівчат ремеслам, тому що збільшення кількості старанних і розумних робітниць, майстринь усякого роду, економок, служниць складає велику користь державі, крім того освічені жінки з простого стану можуть навчати дворянських дівчат грамоті, пристойному поведженню і моралі [6, с. 597-599].

Просвітник підкреслював, що вплив жінок на громадське життя і на життя держави далеко перевершує всі інші, оскільки «воно починається разом з фізичним буттям, разом із зародженням людини в материнській утробі» [6, с. 597]. Думки В.Н. Каразіна є подібними до поглядів Г.С. Сковороди щодо необхідності виховання дитини ще до її народження. З цього приводу Григорій Савич висловлювався, що батьки суть божа, чада є батьківською подобою, зображенням, копією. Як від яблуні соки у гілля її, так батьківських дух і норів переходить у дітей, аж доки не відлучаться і наново не вкоріняться [9, с. 104].

Однак Василь Каразін надавав великого значення материнському вихованню. На його думку, прагнення матері та її праця впливають на дитину вже в ранньому віці і багато в чому визначають подальше її існування протягом життя. Саме держава візьме на себе головну роль після материнського виховання, тому просвітник називав матерів нижчого стану першими учительками своїх дітей. З цього приводу він писав: «жінкам не властиво розбещувати розум і серця: спрямовувати їх проти існуючого порядку, а виховання в їхніх ніжних руках необхідне і природне для прийняття помірною, релігійного напрямку» [6, с. 597].

Прогресивність педагогічних поглядів виявлялася не тільки у питаннях жіночої освіти, а й спрямовувалася на виховання російських дітей вітчизняними учительками. Тож, коли громадськість раділа вихованню своїх дітей учителями-іноземцями, В.Н. Каразін виступав проти такого виховання. Зокрема вийшли

друком його твори «Чиста правда без найменшого прикрашання і прибільшення» та «Один розділ із рукопису», що спричинили галас навколо цього питання. Він писав: «наше дворянство почало довіряти своїх дітей іноземцям, воно не береже кошти їм на оплату і на закордонні подорожі... Постійний звичай перетворився нарешті на пристрасть. Тому, вивчаючи чужі мови з дитинства, діти віддаляються від своєї власної» [5, с. 100].

Просвітник переконував, якщо російські діти виховуються учителями-чужоземцями, то припиняється домашнє материнське виховання й відбувається нав'язування чужих традицій, звичаїв, переконань, що негативно відбивається на вихованні майбутнього громадянина вітчизни.

В.Н. Каразін намагався вказати на помилку багатих і відомих батьків, які довіряють виховання своїх дітей найманим французьким учителям і направити їх на правильний шлях. На особистому досвіді він пізнав іноземних учителів, які навчаючи, надавали неправдиві відомості, наприклад з російської історії, літератури, що завжди викликало у просвітника обуреність і невдоволення. Адже Василь Каразін пропагував ідею здобуття освіти саме через вітчизняних учителів, тому він переконував батьків не уникати ані організованих навчальних закладів, ані материнського виховання. Тож проблема освіченості жінок була головною для закладання фундаменту виховання справжнього патріота своєї вітчизни.

Висновок. Аналізуючи педагогічну та просвітницьку діяльність Василя Назаровича Каразіна, можна без перебільшення сказати, що він був людиною, яка випередила свій час. Відтак, дослідження світоглядних позицій Василя Каразіна щодо ролі жінки-матері у вихованні підростаючого покоління дає змогу використати його творчий доробок у процесі розбудови сучасної системи освіти.

Позиції, висвітленні у статті не вичерпують усього кола проблем, відтак перспективними науковими розвідками вважаємо дослідження спадщини В.Н. Каразіна у галузі науково-дослідницької діяльності, що буде предметом наукового пошуку в історико-педагогічній науці.

Література

1. Абрамов, Я. В. В. Н. Каразин: (основатель Харьковского университета) : его жизнь и общественная деятельность : биогр. очерк / Я. В. Абрамов – СПб. : Тип. “Обществ. Польза”, 1891. – 96 с.
2. Базанов, В. Г. Ученая республика / В. Г. Базанов – М. ; Л. : Наука, 1964. – 463 с.
3. Євтух, М. Б. Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні (кінець XVIII – перша половина XIX століття) : дис. ... д-ра пед. наук у формі наук. доповіді : 13.00.01 / Євтух Микола Борисович ; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1996. – 70 с.
4. Каразин, В. Н. Об учёных обществах и периодических сочинениях в России / В. Н. Каразин // Русская старина. – 1871. – Т. 3. – С. 330 – 335.
5. Каразин, В. Н. Одна глава из рукописи / В. Н. Каразин // Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранные и отредактированные проф. Д. И. Багалеем. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1910. – С. 99 – 113.
6. Каразин, В. Н. О воспитании женского пола в низших состояниях / В. Н. Каразин // Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранные и отредактированные проф. Д. И. Багалеем. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1910. – С. 596 – 599.
7. Каразин, В. Н. Речь о истинной и ложной любви к отечеству / В. Н. Каразин // Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранные и отредактированные проф. Д. И. Багалеем. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1910. – С. 355 – 367.
8. Каразин, В. Н. Речь о пользе просвещения в домоводстве или О естественной связи домоводства с другими познаниями / В. Н. Каразин // Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранные и отредактированные проф. Д. И. Багалеем. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1910. – С. 226 – 227.
9. Сковорода, Г. Благодарный Еродій // Повне зібрання творів : в 2 т. // Г. Сковорода – К.: Наукова думка, – 1973 – Т. 2. – С. 99 – 118.

10. Сухомлинська, О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / Ольга Сухомлинська. – К. : АПН, 2003. – 68 с.

11. Тихий, Н. В. Н. Каразин : его жизнь и общественная деятельность / Н. Тихий. – К. , 1905. – 302 с.

Анотація

У статті досліджено і встановлено окремі біографічні відомості життя просвітника. Проаналізовано його погляди у педагогічній та просвітницькій діяльності В.Н. Каразина. Акцентовано увагу на порушенні проблеми жіночої освіти. Схарактеризовано роль жінки-матері у спадщині українського просвітника.

Ключові слова: педагогічна та просвітницька діяльність В.Н. Каразина, жінка-матір, жіноча освіта.

Аннотация

В статье охарактеризовано источники, что дало возможность установить отдельные биографические сведения из жизни просветителя. Сделан ретроспективный анализ педагогической и просветительской деятельности В.Н. Каразина. Акцентируется внимание на проблеме женского образования. Охарактеризована роль женщины-матери в наследии украинского просветителя.

Ключевые слова: педагогическая и просветительская деятельность В.Н. Каразина, женщина-мать, женское образование.

Resume

In the article was investigated and established some biographical information about the life of enlightener. Was analysed his views in pedagogical and educational activities of V.N. Karazin. Was accented attention to the problem of violation of women's education. Was also characterized the role of female-mother in the heritage of Ukrainian enlightener.

Key words: pedagogical and educational activities, V.N. Karazin, female-mother, women education.